

EBREHE

ce develerin sahibi olduğunu, Kâbe'yi de sahibinin koruyacağını söylemiştir.

Kâbe'yi tahrip etmekten vazgeçmesi için yapılan teklifleri reddeden Ebrehe, ordusuna bir gün sonra hücum emrini verdi. Fakat önde bulunan büyük fil yerinden kımıldamadı ve sonunda ordunun büyük bir kısmı, Kur'ân-ı Kerim'de de belirtildiği gibi (el-Fil 105/1-5), akın akın gelen ve tepelerine taş yağdıran ebâbil* kuşları tarafından mahvedildi. Ebrehe canını zor kurtardı ve yaralı olarak Yemen'e döndü; kısa zaman sonra da 570 veya 571 yılında öldü. Fil Vak'ası'nın 547 veya 563 yılında meydana geldiğine dair rivayetler de vardır. Yerine sırasıyla iki oğlu Yeksûm ve Mesrûk geçti.

Araplar'ın tarihinde bir dönüm noktası teşkil eden bu hadise onlar tarafından bir tarih başlangıcı sayılmış ve "Âmü'l-fil" (Fil Olayı'nın meydana geldiği yıl) diye meşhur olmuştur. Hz. Muhammed'in bu olayın meydana geldiği yıl doğduğu kabul edilmektedir (ayrıca bk. FİL SÜRESİ).

BİBLİYOGRAFYA :

Vehb b. Münebbih, *Kitâbü't-Ticân ft mülâki Himyer*, San'a 1347, s. 314; İbn İshak, *es-Sire*, s. 38-44; İbn Hişâm, *es-Sire*, I, 48; Ezrakî, *Ah-bâru Mekke* (Melhas), s. 134-154; Dineverî, *el-Ahbâru't-tuâil*, s. 62-63; Taberî, *Tarih* (Ebü'l-Fazl), II, 127; a.mif., *Câmi'u'l-beğân*, XXX, 191; Mes'ûdi, *Mürücû'z-zeheb*, II, 8; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 431; Kurtubî, *el-Câmi'*, XX, 187; Fâsî, *Şifâ'ü'l-garâm bi-ahbâri'l-beledi'l-harâm* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut 1405/1985, I, 305-308; *Mir'âtü'l-Haremeyn* (Mekke), I, 443; Caetani, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1924, I, 335-345; M. G. Demombynes, *Mahomet*, Paris 1957, s. 10-11; C. de Perceval, *Essai sur l'histoire des Arabes, avant l'Islamisme pendant l'époque de Mahomet*, Graz-Austria 1967, I, 132, 138-145, 269, 275, 277-278; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 312-317; Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara 1982, s. 20, 22, 23; Mustafa Fayda, *İslâmiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara 1982, s. 10; Fuâd Ali Rızâ, *Ümmü'l-kurâ Mekketü'l-Mükerreme*, Beyrut, ts., s. 221-231; W. M. Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de* (trc. M. Ramî Ayas — Azmi Yüksel), Ankara 1986, s. 20, 37, 39, 122; M. J. Kister, "The Campaigns of Hulubân, A New Light on the Expedition of Abrahâ", *Le Muséon*, Louvain 1965, LXXVIII, s. 425-436; M. G. Lundin, "el-Yemen ebâne'l-karni's-sâdis ba'ede'l-milâd" (trc. Muhammed Ali el-Bahr), *el-İktîl*, VII/2, San'a 1989, s. 22-33; VIII/1-2 (1990), s. 18-27; F. Buhl, "Ebrehe", *İA*, IV, 7-8; A. F. L., Beeston, "Abrahâ", *EJ*² (İng.), I, 102-103; Kâzım Bergnisi, "Ebrehe", *DMBİ*, II, 563-570.

AHMET LÜTFİ KAZANCI

EBREŞEHR

(bk. NİŞABUR).

EBRU

(ابرو)

Kitrelî su üzerine serpilen boyalarla bezenmiş kâğıt ve bunu hazırlama sanatı.

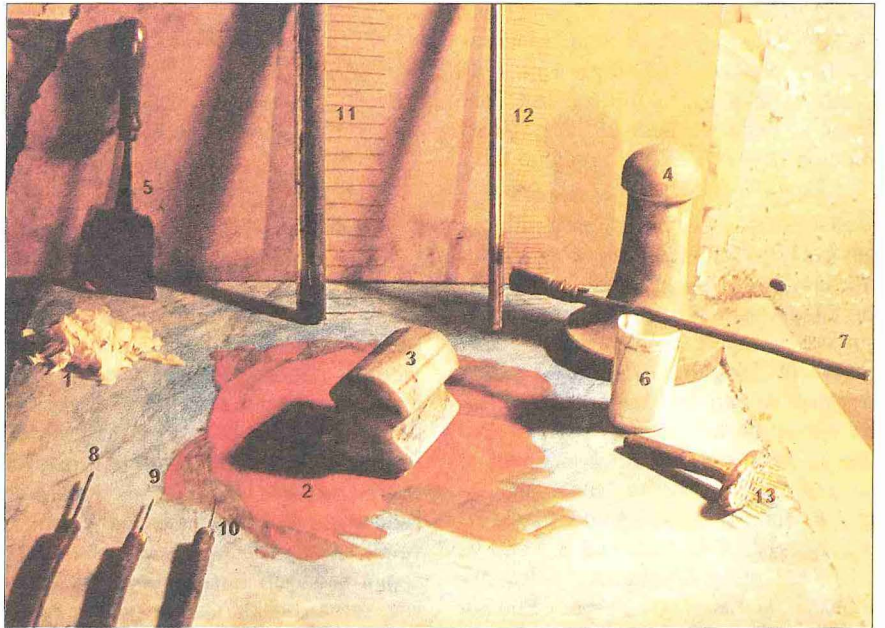
İslâm bezeme sanatlarının hazırlanış tekniği itibariyle en cazibi ve süratli netice alınanı olan ebruculuğun menşei hakkında kesin bir hükme varmak mümkün değildir. VIII. asırdan itibaren Çin'de liu sha shien, XII. asırdan itibaren Japonya'da suminagashi adıyla benzer teknikler kullanılarak yapılan birtakım çalışmaların mevcudiyeti, daha sonraki asırlarda Çağatay Türkçesi'nde ebre ismiyle Türkistan'da ortaya çıkan bu sanatın tarihî gelişimi hakkında müphem de olsa bir fikir vermektedir. Türkistan'dan en geç XVI. asır başlarında İpek yolunu takiben İran'a geçişinde ebrî olarak adlandırılan bu sanatın gerçekten bulut kümelerine benzer şekiller taşıması, buluta nisbet ifade eden bu Farsça ismi doğrulamaktadır. Osmanlı ülkesinde de revaç bulan aynı isim, son yüzyılda Türkçe'de ebruya (ebrû) dönüşmüştür. Galat olmakla beraber, kaşa benzer şekiller de ihtiva ettiğinden, bu sanatın Farsça'da

"kaş" mânasına gelen ebrû kelimesiyle adlandırılması aykırı düşmemektedir.

Ayrıca XVI. asır ortalarında Mîr Muhammed Tâhir tarafından Hindistan'da yapılmaya başlandığı rivayet olunan ebruculuğun, buradan İran'a ve daha sonra İstanbul'a kadar yayıldığı da kabul edilir. Aynı yüzyılın sonlarında, İstanbul'dan Avrupalı seyyahlar tarafından kendi memleketlerine götürülen ebru kâğıtları önce Almanya'da, sonra da Fransa ve İtalya'da "mermer kâğıdı" veya "Türk mermer kâğıdı" adıyla tanınıp benimsenmiş ve oralarda da yapılmaya başlanmıştır. Zaman içinde İngiltere ve Amerika'ya da yayılan ebru kâğıdı, her ülkenin sanat anlayışına göre bir farklılık kazanmıştır. Bunda kullanılan değişik malzemenin de rolü olmalıdır.

Ebru kâğıdının yapılmasında kullanılan alet ve malzeme şunlardır: Ebruculukta kullanılan boyalar tabiattaki renkli kaya ve topraklardan elde edildiği için "toprak boya" adıyla anılır ve suda erimediği gibi yağ da ihtiva etmezler. Bundan başka bazı tabii boyalarla da (lâhur çividi, lök ...) renk zenginliği artırılır. Boyalar dövülerek ve taş üstünde biraz su ilavesiyle "destesenk" denilen dış bükey bir el taşı ile iyice ezilerek kullanıma ha-

Ebruculukta kullanılan malzeme ve aletler: 1. Kitre zamkının tabii hali, 2. Mermer üstünde ezilen boya, 3. El taşı, 4. Toprak boyayı dövmede kullanılan taş, 5. Boya toplama küreği, 6. Boya kabı, 7. Boyaların tekneye serpilirdiği fırça, 8. Tekneye boya damlatmada kullanılan alet, 9. Tarama yapmakta kullanılan alet, 10. Hatip ebrusu ve çiçek yapmakta kullanılan ince tel, 11. Geniş taraklı ebru için kullanılan tel tarak, 12. Sık taraklı ebru için kullanılan tel tarak, 13. Sünbül ebrusu için kullanılan telli tahta.

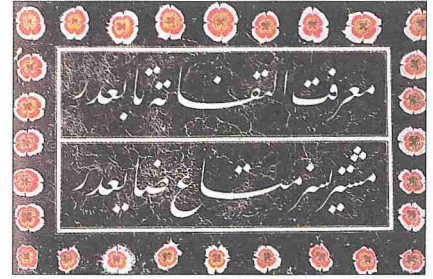

Taraklı ebrunun tekne de yapılışı (M. Uğur Derman fotoğraf arşivi) ve Mustafa Düzgünman'ın yaptığı bir taraklı ebru (M. Düzgünman koleksiyonu)

zır hale getirilir. Ebru yapımında gerekli olan ebru teknesi, kullanılacak kâğıdın enine ve boyuna uygun ebatta ve 6 cm. derinliğinde, tercihen çinko veya galvanizden yapılmış dikdörtgen şeklinde bir kaptır. Eskiden suyun dışarıya sızmasını önlemek üzere içi ziftle kaplanmış ağaçtan mâmul tekneler de kullanılmaktaydı. Teknenin içine konulacak suya lüzüçet (koyuluk ve yapışkanlık) vermek, böylece serpilerek boyaların teknenin dibine çökmesini önlemek için kullanılan ve geven isimli nebatın ifrazatı olan kitre, krem renginde gayri muntazam plakalar veya şeritler halindedir. Suda bekletilerek erimesi sağlanır ve bir torbadan süzülür. Bir tekne kitreli su yaklaşık 600 ebru kâğıdı çıkarabilir. Batı dünyasında kitre yerine deniz kadayıfı kullanılmaktadır. Kitreli suyun üstüne serpilerek renklerin birbirine karışmadan yayılmasını temin için, sathıta yayılmayı sağlayan safra asitleri ihtiva eden sıgır ödü önceden her boyanın içine ilâve edilir. Fazla öd ihtiva eden boya fazla yayılır. Ebru imalinde sonradan ilâve edilen her renge, önceki renklerin arasına kendisine yer açabilmesi için daha fazla öd koymak gerekir. Ebruculukta modern fırçalarla usulüne uygun şekilde boya serpilemediğinden, ince ve düz bir değneğe üstüvânî şekilde gevşek olarak sarılmış at kuyruğu kılından fırça kullanılır. Tahta çıta üstüne muay-

yen sıklıkta ince teller saplanarak elde edilen tarak, taraklı ebru yapımında kullanılan bir alettir. Serpilmiş boyalara şekil vermek için ince, boya damlatmak için kalınca tel çubuk kullanılır. Eskiden bu maksatla tek at kuyruğu kılından faydalanılmıştır.

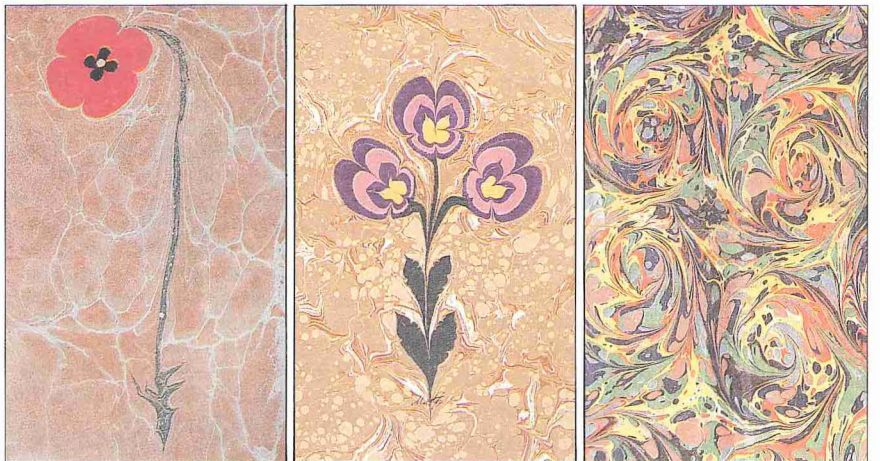
Ebru kâğıdı şu şekilde elde edilir: Tekneye konulan kitreli suyun üzerine, içine öd ilâve edilmiş olan boyalar fırça yardımıyla ve her tarafa dengeli bir şekilde serilmeye başlanınca renkler suyun sathına bulut kümeleri gibi yayılır. Her yeni atılan renk, ihtiva ettiği öd kesafetine göre daha evvel atılanları itip sıkıştırarak kendisine yer açar, bu tarzdaki ebruya **battal ebrusu** adı verilir. Aynı tarzın somaki mermerini hatırlatan renkte yapılan cinsine **somaki ebrusu** denilir. Battal ebrusunda, ebru sanatkarının boyaları serpmek dışında tekneye müdahalesi mümkün değildir; bir noktadan sonra meydana gelen şekillere uymak zorundadır. Bu sebeple ebruculuk, küllî ve cüz'î iradenin izahı için ârif kişilerce müşahhas bir vâkia olarak kabul edilmiş; boyaları serpmek cüz'î iradeye, tekne sathında ortaya çıkacak olan önceden meçhul görüntü de küllî iradeye benzetilmiştir. Renkler battal ebrusu hazırlar gibi serpildikten sonra tel çubuğunucu kitreli suya dokundurulup önce yukarıdan aşağıya veya sağdan sola, sonra da aksi yönde keskin ve muntazam hareketlerle bütün sathıta yürütülürse ortaya çıkan ebruya **tarama (gelgit) ebrusu**, tel çubuğun hareketleri düzensiz ve dairesimsi olursa **şal örneği**, tel çubuk yar-

Necmeddin Okyay'ın buluşu olan yazılı ebruya bir örnek (M. Uğur Derman koleksiyonu)

dımıyla muhitten merkeze doğru helezonî hareketler yapılırsa **bülbülyuvası** adıyla anılan ebrular meydana gelir. Yine renkler battal ebrusundaki gibi serpilip tarak denilen alet, telleri kitreli suya girecek şekilde teknenin üstünde dolaştırılırsa **taraklı ebru** hasil olur. Önce tarama ebrusu yapıp sonra taraklı ebru haline getirilirse daha da cazip görüntü elde edilir. Bütün bu ebru çeşitlerine son olarak yayılmayan bir koyu renk serpilmesiyle **serpmeli** vasfı kazandırılmış olur. Aynı işlem neft yağı ile yapılırsa ebru zemininde küçük boşluklar açılır, böylece hazırlanmış ebrular da **neftli** olarak adlandırılır. Teknedeki kitreli su kullanılıp kirlendikçe serpilerek renklerin kum gibi noktalanmaya başlar, buna **kumlu ebru** adı verilir. Buraya kadar sayılan ebru çeşitleri hafif renkler serpilerek yapılırsa **hafif ebru** ortaya çıkar ve bilhassa hat kitâbeti için cazip bir ze-

Sami Okyay'ın gelincik ebrusu (M. Uğur Derman koleksiyonu), Mustafa Düzgünman'ın hercai menekşe (Muhittin Serin koleksiyonu) ve bülbülyuvası ebrusu (Aziz Mahmud Hüdayî Türbesi - Üsküdar / İstanbul)

min hazırlanmış olur, böyle kâğıtlar ayrıca âharlanır.

Bunlardan başka bir ebru çeşidi daha vardır ki tanınmış ebruculardan Ayasofya Camii hatibi Mehmed Efendi (ö. 1773) tarafından icat edildiği için **hatip ebrusu** adıyla tanınır. Bunda, hafif renkli zemin üstüne tel çubuk yardımıyla kuvvetli renklerden birer damla bırakılır, istenirse iç içe birkaç renk daha konabilir. İnce bir iğne bu kat kat renkli dairelerin içinde sağdan sola, yukarıdan aşağıya birkaç defa hareket ettirilir ve çarkıfelek, yürek, yıldız gibi şekiller elde edilir. Buna bağlı olarak çiçek şekilleri de yapılmak istenmiştir. Ancak ilk defa M. Necmeddin Okyay (ö. 1976) eliyle tabii şekline en yakın çiçekli ebrular (lâle, karanfil, hercaî menekşe, gelincik, gonca gül, kasımpatı, sümbül) yapılması başarılmış, onun talebesi Mustafa Düzgünman (ö. 1990) da bunlara papatyalı ebruyu ilâve etmiştir. Çiçekli ebrular sanat tarihimizde "Necmeddin ebrusu" adıyla tanınır.

Teknede istenilen tarzda hazırlanan ebru, teknenin üstüne sağdan veya soldan yavaşça yatırılan ve 15 saniye kadar bekletilen kâğıda bütün güzelliğiyle geçer. Ebruyu yapan kişiden tarafa olan köşelerden tutulup kaldırılan kâğıt öne doğru çekilir ve uzun çitalar üstüne serilerek gölgede kurumaya bırakılır.

Teknede yapılan nakışlar ancak bir tek kâğıda geçirilebilir. Bir defa yapılan ebrunun aynısı bir daha tekrarlanamaz, ancak benzeri yapılabilir. Bundan dolayı her ebru, asla kopya edilemeyecek bir sanat eseri vasfını taşır.

Yine Necmeddin Okyay'ın buluşu olarak İslâmî hat sanatında yer alan yazılı ebrular vardır. Bir hat eseri, arap zıkkım mahlûlüyle yazıldıktan ve kurutulduktan sonra ebru teknesine yatırılırsa zıkkım yerler ebruyu almaz ve yazılı kısım kâğıt rengiyle kalır.

Eski yazma kitaplarda kâğıdın yazı hasasının ayrı, etrafının ayrı renge boyanmasına "akkâse", böyle kâğıtlara da "akkâseli kâğıt" denilir. Ebruya da tatbik edilen bu teknikle XVII. asırda Hindistan'ın Bîcâpûr şehrinde ebru-resimler yapıldığı bilinmektedir. Necmeddin Okyay bunları görmediği halde, hafif ebrulu kâğıdın ortasına arap zıkkım mahlûlü sürüp bu kâğıdı, kuvvetli boyalar serptiği tekneye ikinci defa yatırarak iki ayrı ebrulu kâğıt, yani akkâseli ebruyu yapmıştır. Bu tarz, Necmeddin Okyay ta-

rafından ayrıca yazılı ebruya da tatbik edilmiştir.

Yukarıda sayılanlar dışında İstanbul'da ebruculukla uğraşan eski sanatkarlardan tesbit edilebilenler şunlardır: Şebek Mehmed Efendi (X./XVI. yüzyıl), Şeyh Sâdik Efendi (ö. 1846), kardeşi Sâlih ve oğlu Hezarfen İbrâhim Edhem Efendi (ö. 1904), Bekir Efendi (XIX. yüzyıl), Hattat Sâmi Efendi (ö. 1912), Necmeddin Okyay'ın oğlu Sâmi Necmettin (ö. 1933), Hattat Aziz Efendi (ö. 1934), Abdülkadir Kadri Efendi (ö. 1942), Sâcid Okyay (d. 1915). Günümüzde bu sanatla uğraşanlar süratle çoğalmakta olup ebrunun zamanımızda kumaş, cam ve fayans üzerine de yapıldığı, hatta mücerret resim anlayışı dışında figüratif resim üslûbuyla dahi çalışıldığı görülmektedir. Ayrıca zamanımızda eski boyalar bulunmadığından bunların yerini artık sentetik boyalar almıştır. Bu sebeple renk zevki de değişikliğe uğramıştır.

Ebru kâğıdı, eskiden yazma kitapların ciltlenmesinde (ebrulu kap, çarküşe kap) ve yan kâğıdı olarak kullanıldığı gibi kıta ve levhaların iç ve dış pervazlarıyla koltuk denilen kısımlarında da çok kullanılmıştır; bunların en güzel örneklerine müze, kütüphane ve koleksiyonlarda rastlanır. Ayrıca Necmeddin Okyay'dan bu yana, çiçekli ebruların dört tarafına da iç ve dış pervaz olarak yaraşan diğer tarzdaki ebrulardan yapıştıralarak câzip resim tabloları hazırlandığı görülmektedir.

Bu sanat XVII. asırdan itibaren Batı âleminin de ilgisini çekmiş, Roma'da 1646 yılında "Türk kâğıdı" adıyla yapılan ilk neşriyattan beri ebruculuk üzerine pek çok eser yazılmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Kummî, *Gülîstân-ı Hüner*, nâşirin mukaddimesi, s. 41-42; *Tertîb-i Risâle-i Ebrû* (1017/1608 tarihli yazma nüsha, M. Uğur Derman özel kütüphanesi); *Risâle*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 809, vr. 1^b, 14^a; A. Haemmerle — O. Hirsch, *Buntpapier*, München 1961; M. Uğur Derman, *Türk Sanatında Ebrû*, İstanbul 1977; P. Jane Easton, *Marbling, History and a Bibliography*, Los Angeles 1983; Marie-Ange Doizy — Stephane Ipert, *Le Papier Marbré, son histoire et sa fabrication*, Paris, ts.; Ahmet Çoktan, *Türk Ebrû Sanatı*, İstanbul 1992; Mehmet Ali Kağıtçı, "Ebrû - Papiers Marbrés turcs", *Palette*, XXX, Suisse 1969, s. 14-20; Robert Arndt, "Ebru: The Clond Art", *Aramco World Magazine*, XXIV, May - June Washington 1973, s. 26-33; Yves Porter, "Qaçaz-e Abri, notes sur la technique de la marbrure", *Sir*, XVII/1 (1988), s. 47-55; Muhammed Hasan Simsâr, "Ebrû", *DMBI*, II, 570-574.

M. UĞUR DERMAN

EBSÂL ü SELÂMÂN

(أبسال و سلامان)

Lâmiî Çelebi'nin

(ö. 938/1532)

Molla Câmi'nin *Selâmân ü Ebsâl* adlı eserinden genişleterek tercüme ettiği aşk mesnevisi

(bk. LÂMIÎ ÇELEBİ;
SELÂMÂN ü EBSÂL).

EBŞİHİ

(bk. İBŞİHİ).

EHTAH

(الأطح)

Mekke ile Mina arasında bir yer.

Ebtah, Arapça'da "kumlu, çakıllı dere, suyun yayılarak aktığı geniş tabanlı vadi" anlamında kullanılan bir isimdir. Bathâ da aynı mânaya gelmektedir. Bazı dilciler göre ise Ebtah kelimesi, kökünde bulunan "yüzükoyun yere atmak, yüzüstü bırakmak" şeklindeki bir anlamı sebebiyle Hz. Âdem'in yeryüzüne indirildiği mevkii adı olmuştur. Bu yer Battâh, Hayfa Benî Kinâne ve Muhassab olarak da bilinmektedir.

Ebtah'ın Mekke ile Mina arasında bulunduğu kesin ise de mevkii ve bunun sınırları konusunda görüş ayrılığı vardır. Ezrakî'ye göre Ebtah, Mekke'den Mina'ya çıkılırken Hacûn'dan Hurmâniye'nin sınırına kadar olan sol taraftaki bölgedir. Burası günümüzde Ca'feriye adıyla bilinir. Fâsî'nin Şâfiî'den naklettiğine göre Ebtah, Cebelül'ayre ile Cebelülâhar arasında kalan bölgedir. Cebelül'ayre Cebelülmünhanâ, Cebelülâhar Cebelülhacûn olarak bilinmektedir. Asmaî'ye göre ise Yukarı Melâvî denilen Şi'bü Amr ile Beyyâziye diye adlandırılan Şi'bü Benî Kinâne arasında kalan bölgedir. Bunun dışında, Hacûn ile Mina arasında kalan bölgenin tamamının Ebtah olduğunu söyleyenlerin yanı sıra Cemerât'ın bulunduğu yere Ebtah diyenler de vardır. Ayrıca Fâkihî, Ebtah adıyla aynı mevkide başka yerlerin gösterildiğinden de bahsetmektedir.

Ebtah'ın diğer adı olan Bathâ aynı zamanda Mekke'nin isimlerinden biridir. Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'in "Ebû'l-Bathâ" künyesiyle anıldığı, kendisinin de "Bathâ'nın efendisinin oğ-